

مبانی فقهی میانجی‌گری کیفری در عرصه جرائم تعزیری با تاکید بر عدالت ترمیمی

سیده سمانه حسینی^۱
محمد رضا کاظمی گلوردی^۲
مجید شایگان فرد^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۰۲ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۱۰/۱۲

چکیده

تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ نظام دادرسی ایران، به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، همسو با نظام‌های دادرسی تفتیشی بود، ولی با ابداعات قانون جدید، به‌ویژه در زمینه ارتقای حقوق دفاعی متهمان امر تغییر یافته است. پیش‌بینی موازینی مانند حق مطلع ساختن خویشاوندان متهم، حق معاینه پزشکی و حق مطلع شدن از حقوق دفاعی از مهم‌ترین ابداعات این قانون است که خود حاکی از تلاش به سوی ترافی شدن تحقیقات مقدماتی می‌باشد. نصب "منشور حقوق متهم" در راهروهای پاسگاه‌های انتظامی، دادسراها و دادگاه‌های جزایی به نحوی که در معرض دید مراجعان و متهمان، قرار گیرد تا آنان رعایت این حقوق را از مجریان قانون بخواهند؛ شاید که در روند اصلاحات قضایی و نحوه رسیدگی‌های جزایی آثار مفیدی برجای گذارد. نقض حقوق دیگران از جمله متهمان گناهی است نابخشودنی و از ضابطان پرتلاش دادگستری و همکاران قضایی نیز توقع می‌رود تا در رعایت دقیق آن از هیچ کوششی دریغ نورزند. در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ عدم رعایت اصول لازم‌الرعایه در مرحله‌ی تحقیقات مقدماتی را موجب مجازات انتظامی قرار داده است و جایی به چشم نمی‌خورد که صراحتاً ضمانت اجرای عدم رعایت اصول لازم‌الرعایه در مرحله‌ی تحقیقات مقدماتی را موجب بطلان تحقیقات مقدماتی بداند. تبصره‌ی ماده ۶۳، ۱۰۶ و ۱۹۶ قانون مذکور موید این نظر است. این تحقیق بصورت کتابخانه‌ای-اسنادی انجام شده که ابتدا با توجه به موضوع به منبع‌یابی در رابطه با موضوع پرداختیم و سپس با گردآوری منابع به مطالعه در این زمینه پرداختیم.

واژگان کلیدی: تحقیقات مقدماتی، حقوق دفاعی، ضابطان دادگستری، تفهیم اتهام، حق داشتن وکیل.

^۱ دانشجوی دکتری تخصصی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
Samaneh.hosseini2012@gmail.com

^۲ دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول):
Mr_kazemigolvardi@yahoo.com

^۳ استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
Dr.majidshayganfard@gmail.com

مقدمه

قوانین و مقررات جزایی هر جامعه وسیله‌ای برای حفظ و حمایت از حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی است. همچنین معیاری است برای شناخت ارزش‌های حاکم و شناخت اخلاقیات در آن جامعه و طرز تلقی اکثر مردم نسبت به ماهیت و شرایط اعمال مجرمانه‌ای که ارتکاب آنها از نظر نظام کیفری ممنوع و مستحق مجازات است. در پی ایرادهای وارده به عدالت کیفری متعارف و آشکار شدن ناکارآمدی هر دو شکل آن، الگوی جدیدی در سیاست جنایی تحت عنوان "عدالت ترمیمی" موسوم شده است. این قسم از عدالت کیفری نظر و توجه خود را از بزه و بزهکار به بزه دیده و جبران انواع خسارت‌های وارد بر او معطوف کرده است. این دیدگاه معتقد است حل و فصل اختلاف‌های ناشی از ارتکاب بزه با حضور فعال بزه دیده و بزهکار در چارچوب ایجاد سازش، میانجی‌گری، مذاکره و مصالحه و ... که ساز و کارهای مختلف «عدالت ترمیمی» محسوب می‌شوند، باید صورت پذیرد. در جهان معاصر که کانون منازعات و جنگ‌های پی در پی در سطوح مختلف است، اهمیت ترویج فرهنگ صلح و پرهیز از خشونت تا آنجاست که امید دستیابی به برقراری صلح و ترویج و تقویت آن در سرتاسر گیتی، همه اندیشمندان و دردمندان جامعه جهانی را به تکاپو واداشته است. حقوق کیفری ایران که بخش اعظم آن برخاسته از منابع فقه اسلامی است، ضمن پرداختن به جرم، مجرم و مجازات، از آموزه‌های اسلامی و توجه خاصی که این دین آسمانی به صلح و گذشت و میانجی‌گری داشته، فروگذار نبوده و در مباحث مختلف، به این مهم توجه کرده است. در واقع، نگاه عمیق به سیر مباحث مطرح در حقوق کیفری این حقیقت را آشکار می‌سازد که جهت‌گیری کلی حقوق کیفری به ویژه نسخه اسلامی آن بیش از آنکه در راستای مجازات افراد گام بردارد، تلاش می‌کند شرایط را برای کاهش خصومت و تقویت و اعتلای روح صلح، سازش و آشتی در میان مردم مهیا سازد؛ زیرا هدف از تعالیم و آموزه‌های اسلام، تربیت و ساختن انسان‌هایی وارسته و صالح و بازسازی و اصلاح افراد منحرف و بزهکار است و چنانچه در این هدف موفق نشود، در وهله بعدی و به عنوان آخرین راه حل به سراغ کیفردهی و مجازات می‌رود.

هم چنانکه وجود مفاهیم و نهادهایی همچون رجوع به قاضی تحکیم، اصلاح ذات البین، توصیه به گذشت از مجازات، پرداخت دیه به بزه دیده، هدر نشدن خون مسلمان، پرداخت دیه از بیت‌المال، ضمان عاقله، تسهیلات برای اثبات حق الناس و ... نشانگر وجود رویکرد «عدالت ترمیمی» و به نوعی بزه دیده محوری در آموزه‌های دین مقدس اسلام است.

افزون بر این، امکان پذیرش "شفاعت" در بخش وسیعی از جرایم حتی به صورت میانجیگری میان دستگاه قضایی و مجرم به منظور فراهم ساختن امکان خارج کردن جریان دادرسی از روند کیفری و پیگرد رسمی و همچنین تشویق و توصیه مؤکد به مجرم با رویکرد به ندامت داوطلبانه، از فرصت های دیگری است که به موجب آن می توان از قضایی کردن ساز و کار جبران و ترمیم آثار جرم احتراز کرد.

۱. میانجیگری؛ مفهوم، تاریخچه و کنشگران

فرآیند میانجیگری^۱ متضمن شخص سوم است که میانجی نامیده شده و به بزه دیده و بزهکار جهت حصول به یک توافق آزادانه کمک می کند. (هوارد زهر، ۱۳۸۸، ۱۳۲) روش میانجیگری، نمونه ای است از انحراف از فرآیند کیفری برای حل و فصل اختلاف های ناشی از جرم که ممکن است در هر مرحله ای، از لحظه ای که جرم اتفاق می افتد تا قبل از این که متهم در محضر دادگاه حاضر شود، اعمال گردد (نجفی ابرندآبادی و هاشم بیکی، ۲۹۰، ۱۳۹۰).

۱-۱. مفهوم شناسی میانجی گری و اصلاح ذات البین

در میانجیگری شخص میانجی با گفتگو در یک فضای مناسب، مترصد آن است که فرایند صلح و سازش بین طرفین را تسهیل نماید (شرمن و استرانگ^۲، ۲۰۰۷: ۱۳)؛ به عبارت دیگر، میانجیگری روشی از حل و فصل اختلافات است که در آن طرفین درگیر شرکت می کنند تا با کمک میانجی بی طرف به یک توافق برسند (بروکس و مک دونوف^۳، ۲۰۰۶: ۲)؛ بنابراین، میانجیگری عملی است مشارکتی و اختیاری، که کنشگران این برنامه برای ترمیم ضرر و زیان های مادی و معنوی گردهم می آیند.

یکی از مفاهیم فقهی مشابه میانجیگری در عدالت ترمیمی، اصلاح ذات البین است یعنی صلح، سازش^۴ و از یاد بردن رنجش آشتی پس از قهر. در واقع، اصلاح ذات البین، استوارسازی و پیوندهای فردی و اجتماعی است (طبرسی، ۵۳۶ ق، ۱۰۱) به عبارت بهتر، اصلاح ذات البین،

^۱ Mediation

^۲ Sherman & Strong.

^۳ Brookes & McDonough.

^۴ Conciliation

زدودن دوگانگی هاست و مراد از اصلاح، از بین بردن سلیقه‌های گوناگون و همسان سازی نیست؛ زیرا سرشت آدمیان متفاوت بوده (طباطبایی، ۱۳۶۰: ۶۰).

درخصوص پیشینه پژوهش بایستی گفت تا آنجا که محققین بررسی نموده‌اند، علی‌رغم آنکه به ظاهر تحقیقات زیادی در مورد میانجی‌گری صورت گرفته است، اما هیچ اثری تا کنون مبانی فقهی میانجی‌گری را از منظر فقه امامیه و اهل سنت واکاوی ننموده است. علاوه بر این، تحقیقات گذشته همواره به یکی از جنبه‌های میانجی‌گری (جرم‌شناسی) تکیه کرده‌اند (رئوفیان و ابراهیمی، ۱۳۹۸؛ درویشی هویدا، ۱۳۹۰)، در حالیکه نوشتار حاضر با نگاهی جامع مترصد آن است که مفاهیم غربی در حوزه میانجی‌گری را در کنار مفاهیم اسلامی که قدمتی دیرینه‌تر دارند تبیین نماید. واکاوی در مبانی فقهی میانجی‌گری می‌تواند دو نوآوری را به ارمغان آورد؛ نخست نوآوری نظری؛ در این عرصه پژوهشگران عرصه فقه و حقوق در می‌یابند که آنچه از مفاهیم غربی تحت عنوان نهادهای جدید حقوقی به دنیای شرق عرضه می‌شود در واقع همان مفاهیم عمیق اسلامی است که به نوعی بازتولید می‌شوند. دوم نوآوری کاربردی؛ در جامعه ایرانی-اسلامی بخش زیادی از باورهای عمیق مردم با عقاید دینی گره خورده است. آشنایی با فقه میانجی‌گری می‌تواند وسیله‌ای برای حصول هرچه بهتر به اهداف میانجی‌گری باشد.

بر اساس مابند الف از ماده یک آئین نامه میانجی‌گری مصوب ۱۳۹۵ هیئت وزیران در امور کیفری، میانجی‌گری فرایندی است که بزه‌دیده و متهم با مدیریت میانجیگر در فضای مناسب در خصوص علل، آثار و نتایج جرم انتسابی و نیز راه‌های جبران خسارات ناشی از آن نسبت به بزه‌دیده و متهم گفتگو نموده و در صورت حصول سازش، تعهدات و حقوق طرفین تعیین می‌گردد.

۱-۲. تاریخچه میانجی‌گری

از گذشته تا امروز میانجی‌گری در میان ملت‌ها و فرهنگ‌های بومی وجود داشته و دارد و به عنوان یک روش حل و فصل اختلاف دارای یک سابقه دیرینه در دعاوی مدنی است و روزه‌روز این گرایش در حال افزایش است؛ چندان که در سال ۲۰۰۴م. بیش از دوسوم دادگاه‌های بخش فدرال برخی از صور و اشکال برنامه میانجی‌گری را پیشنهاد نمودند (بوسکی^۱، ۲۰۱۰: ۱) در

^۱ Boskey.

آموزه‌های دینی و قوانین سابق کیفری ما نیز برخی از شیوه‌های فیصله دعاوی نیز تا حدودی نزدیک به میانجیگری هستند.

در کشور ما پیش از قانون‌گذاری مدون، حل اختلاف و دعوا از سوی حاکمان، فقها و مجتهدان و ریش سفیدان صورت می‌گرفت. افراد مذکور به مثابه جامعه مدنی با توسل به احکام شرع اختلافات را فیصله می‌دادند، به همین دلیل نیز تصمیمات گرفته شده از سوی آنها میان شهروندان از اعتبار و نفوذ برخوردار می‌شد. (لیاقت، ۱۳۸۳، ۵) با تدوین قوانین، برخی شیوه‌های حل و فصل دعاوی فوق‌الذکر به شکلی نظام‌مند وارد قوانین ما شدند که تا امروز با شکل متفاوت و نظارت مقام قضایی، همچنان مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ اما در غرب تجربه طولانی ندارد.

در واقع در نیمه دوم قرن بیستم بود که میانجیگری با محوریت سازش در جرائم جنجه‌ایی پا به عرصه عدالت کیفری غربی نهاد. روند مشارکت این نهاد به این صوت بود که پس از ارتکاب بزه، دادستان دولتی پرونده را به این مراکز خاصی ارجاع می‌داد تا در صورت موافقت بزهکار، جلساتی با طرفین برای حل موضوع بزه برگزار شود (هرز، ۱۳۸۲، ۸۷-۱۰۴).

۱-۳. کنشگران میانجیگری^۱

در عدالت ترمیمی، سه عضو کنشگر اصلی یعنی بزه‌دیده^۲، بزهکار^۳ و میانجی^۴ دارای نقش عمده هستند:

الف) بزه‌دیده: مطابق با ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری کسی که قربانی واقع می‌شود، بزه‌دیده نام دارد و آنچه که عدالت ترمیمی برای بزه‌دیده به ارمغان می‌آورد، توجه به نیازهای بزه‌دیده و حمایت از او در فرآیند کیفری است.

باید توجه داشت که فرد، قربانی جرمی می‌شود که در قانون تعریف شده، نه این به واسطه اعمالی که فاقد وصف کیفری‌اند قربانی شود مانند آنچه در قلمرو حقوق مدنی و اداری قرار می‌گیرند.^۵

^۱ Mediation Actors

^۲ Victim

^۳ Offender

^۴ Mediator

^۵ برای توضیح بیشتر ر.ک. به نجفی ابرنآبادی، بزه‌دیده شناسی، تقریرات جرم‌شناسی دوره کارشناسی دانشگاه شهید بهشتی نیمسال تحصیلی ۷۳-۷۴، صص ۲-۳ و رایجیان اصلی، بزه‌دیدگان و نظام عدالت جنایی، مجله حقوقی دادگستری، ۱۳۸۴ ش ۵۲ و ۵۳، صص ۸۱-

ب) بزهکار: دومین سهام‌دار برنامه میانجی‌گری کسی است که مرتکب جرم می‌شود، او مرتکب فعل یا ترک فعلی می‌شود که در قانون مجازات اسلامی (ماده ۲) برای آن ضمانت اجرای کیفری در نظر گرفته شده است.

ج) میانجی: کسی که به نام تسهیل‌کننده^۱ حضور می‌یابد و بدون جانبداری و کاملاً بی‌طرف در رسیدن به راه‌حل مرضی طرفینی و اجماعی کمک و راهنمایی می‌کند. او مطالب طرفین را به زبان دیگری برایشان بازگو می‌کند و آنها را نسبت به عواقب تصمیم‌شان آگاه می‌سازد. او دورنمایی از تصمیم و تسهیلاتی که ممکن است به دنبال دستیابی به یک پاسخ ترمیمی اجتماعی برای آنها بوجود بیاید را شفاف‌سازی می‌کند و از آنجایی که شرکت افراد درگیر در جرم در برنامه، اختیاری و داوطلبانه است و از روی اجبار نیست امکان دستیابی به راه‌حل اجماعی خیلی زیاد است. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳، ۲۴) چندان که در تعریف میانجی‌گری گفته می‌شود فرآیندی است که در آن میانجی یا تسهیل‌کننده، دو نفر یا بیشتر را برای رسیدن به یک نتیجه دوجانبه توافقی، راهنمایی می‌کند بدون این که بین میانجی و یکی از طرفین رابطه‌ای باشد که منجر به جانبداری یک طرفه شود. مطابق با بند ب از ماده ۱ آئین نامه میانجی‌گری در امور کیفری، میانجی‌گر عبارت است از شورای حل اختلاف، شخص یا موسسه‌ای که فرایند گفتگو و ایجاد سازش بین طرفین امر کیفری را مدیریت و تسهیل می‌نماید.

۲- مبانی فقهی میانجی‌گری

اصلاح و برقراری آشتی بین مردم و میانجی‌گری در رفع مخاصمات، از اموری است که هم در قرآن و هم در روایات شیعه و سنی به دفعات زیاد آمده است تا جایی که انجام این عمل را نوعی عبادت مورد رضایت الهی دانسته و توصیه زیادی به مردم در این خصوص کرده است: در آیات بسیاری میانجی‌گری، اصلاح و آشتی دادن بین مردم (اصلاح ذات البین) آمده است؛ چنان که در آیه ۱۱۴ سوره نساء آمده است: «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا» که نجوا را تنها در صورتی مجاز می‌داند که قصد اصلاح و آشتی دادن بین مردم در میان باشد. اصلاح

^۱ Facilitator

^۲ OMA Core Principles of Mediation of Practice – Draft 12/10/2003, p.1

میان مردم به ایجاد مودت و رفع نزاع و به‌طور کلی هر چه در بردارنده خیر و نیکی به دیگران باشد تفسیر شده است. (زبدۃ البیان، ۵۸۱۵۸۲)

قرآن در سوره مبارکه نساء، آیه ۳۵ در موضوع رفع اختلافات خانوادگی، «قرآن برای حل اختلافات داخلی خانواده پیشنهاد می‌کند که هنگام ترس از جدایی دو همسر از یکدیگر، داوری از سوی مرد و داوری از طرف زن تلاش کنند تا میان این زن و شوهر دوستی و آشتی ایجاد کنند». (التبیین، ج ۳، ص ۱۹۲)

طبرسی می‌فرماید: «مراد از صلح در این آیه، سازش و مصالحه است که با چشم‌پوشی زن از برخی یا تمام حقوق همسری حاصل می‌شود و حتی چنین سازشی از مفارقت و جدایی بهتر است». (طبرسی، ۱۳۳۸، ص ۱۸۳)^۱

اصلاح ذات‌البین در آموزه‌های اسلامی به معنای زدودن اختلاف و نزاع بین افراد، آشتی دادن آنها و ایجاد صلح و سازش و دوستی بین آنها است که در آیات متعددی به آن پرداخته و بر آن تأکید شده است.

خداوند کریم در بخشی از آیه اول سوره انفال آورده است: «... پس از خدا پروا دارید و با یکدیگر سازش نمایید و اگر ایمان دارید از خدا و پیامبرش اطاعت کنید.» در شأن نزول این آیه آمده است که در میان بعضی از مسلمانان مشاجره‌ای در مورد غنایم جنگی واقع شد ... سپس دستور اصلاح میان مسلمانان و افرادی را که با هم مشاجره کردند، داده شد. اصولاً اصلاح ذات‌البین و ایجاد تفاهم و زدودن کدورت‌ها و دشمنی‌ها و تبدیل آن به صمیمیت و دوستی، یکی از مهم‌ترین برنامه‌های اسلامی است. (بیستونی، ۲/۱۳۸۸/۲۸۴) در واقع این آیه بر اهمیت ایجاد تفاهم بین مردم و دعوت آنها به سازش توسط اطرافیان تأکید می‌کند و آن را از جمله وظایف همه مسلمانان می‌داند؛ لذا، بنابر دستور خداوند هرگاه بین دو یا چند مسلمان، اختلاف، نزاع، مشاجره و خصومتی پیش آید، ابتدا باید تقوا پیش گیرند که در این حالت تقوا به دوری از نزاع و خصومت و تفرقه است؛ و مسلمانان دیگر نیز باید در ایجاد صلح و سازش بین آنان کوشش کرده و بین آنها تفاهم ایجاد نمایند. (نجفی ابرندآبادی و دیگران، ۱۳۸۷، ۲۰۰)

^۱ نساء/سوره ۴، آیه ۱۲۸. و این امرأة خافت من بعلها نُشوزاً أو إعراساً فلا جناحَ عَلَیْهَا أَنْ یُصِلِحَا بَیْنَهُمَا صَلِحاً وَ الصُّلْحُ خَیْرٌ وَأَحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً

یکی دیگر از آیات در سوره حجرات آیه ۹ است: خداوند در این آیه جلوگیری از ظلم و ستم را هر چند به قیمت جنگ با ظالم تمام شود، لازم شمرده و بهای اجرای عدالت را از خون مسلمانان نیز بالاتر دانسته است و این در صورتی است که مسئله از روش مسالمت‌آمیز حل نشود و در صورتی که تسلیم شد و به سازش تن دهد خداوند دستور به اصلاح روابط به صورت عادلانه داده است. (بیستونی، ۱۳۸۸، ۱۶۶/۵)

بنابراین، اصلاح ذات‌البین در قرآن کریم دارای اهمیت فراوان است و خداوند عموم مسلمانان را دعوت به ایجاد سازش در همه امور می‌نماید. بررسی آیات قرآن کریم بیانگر هوشمندی و نگرش همه‌جانبه سیاست جنایی و حیانی اسلام در اجرای کیفرها است. اهدافی مانند عدالت، اهتمام به حقوق مجرم، توجه به جامعه اسلامی و مشارکت دادن ایشان در فرآیند کیفری، تقدم کارکرد اصلاحی و بازدارنده بر کارکرد اسلامی، پیشگیری اولیه از وقوع بزه و ده‌ها آرمان دیگر، رسالت الهی آن را آشکار می‌سازد. (ساریخانی و خاقانی اصفهانی، ۱۳۹۱، ۵۴)

۲-۱- میانجیگری در فقه

در بحث روایات ذکر شده و نظر علمای شیعه و سنی در خصوص موضوع میانجیگری دو مطلب قابل ذکر است: اول، پذیرش اصل شفاعت و میانجیگری در اسلام منهای این که در کجا و تحت چه شرایطی صورت گیرد که هر دو به آن معتقدند. دوم شرایط و موارد قابل شفاعت و میانجیگری که در اینجا میان این دو (شیعه و سنی) اختلاف‌ها و اشتراکاتی وجود دارد. هرچند این اختلافات میان فرق چهارگانه اهل تسنن نیز پدیدار است که در این مقال نمی‌گنجد.

۲-۱-۱- فقه امامیه

روایات فراوانی بر اهمیت اصلاح ذات‌البین در گفتار معصومین (ع) وجود دارد. از جمله: پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: "إِنَّ أَفْضَلَ الصَّدَقَةِ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ". "بالاترین صدقه، سازش میان مردم است. در کتاب کافی از امام صادق (ع) چنین نقل شده است: «بخششی را که خداوند دوست دارد، اصلاح بین مردم است در هنگامی که به فساد گرایند و نزدیک ساختن آنها به یکدیگر است به هنگامی که از هم دور شوند. (کلینی، ۱۳۷۹، باب اصلاح ذات‌البین، حدیث ۱ و ۲)

اهمیت اصلاح ذات‌البین در آموزه‌های اسلامی که به معنای زدودن اختلاف و نزاع بین افراد، آشتی دادن آنها و ایجاد صلح و سازش و دوستی بین آنها آمده است، تا آنجا است که علی (ع) در

آخرین وصایا به فرزندان خود فرمودند: «من از جد شما پیامبر(ص) شنیدم که می‌گفت: اصلاح رابطه میان مردم از انواع نماز و روزه مستحب هم برتر است. (نهج البلاغه، نامه ۴۷)^۱

رهبر معظم انقلاب در بخشی از خطبه اول نماز جمعه تهران فرمودند: ... ما هم مخاطب کلمات امیرالمومنین (عم) هستیم. این همان وصیت معروف است. تقریباً بیست مطلب در این وصیت ذکر شده است. بدیهی است وصیت یک انسان بزرگ، آن هم وقتی که در آخرین ساعات عمر او این وصیت نوشته می‌شود، شامل حساس‌ترین مطالب به نظر اوست. امیرالمومنین این وصیت را بعد از ضربت ابن ملجم نوشته‌اند: یکی "نظم امرکم" و دوم "صلاح ذات بینکم"; یعنی ایجاد الفت میان برادران. از این جا می‌شود فهمید که این دو مطلب جزو مطالب بسیار مهم در نظر امیرالمومنین (ع) است. (خامنه‌ای، ۱/۱۳۸۱).

امام صادق(ع) به کارگزار مالی خود مفضل بن عمر فرمود: «إذا رأیت بین اثین من شیعتنا منازعةً فافتدها من مالی. (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۲، ۲۰۹) هنگامی که بین دو نفر از پیروان ما نزاعی دیدی، از مال من گرامت بپرداز تا با یکدیگر آشتی کنند.

۲-۲-۲- فقه اهل سنت

اصل میانجیگری در روایات موجود در همه کتب معتبر اهل سنت بیانگر اهمیت و کارکرد این روش در فیصله دادن به مخاصمات است چنانکه در حدیث انس آمده است: «هرگاه دعوی نزد پیامبر (ص) اقامه می‌شد که در آن قصاص بود، حضرتش (مدعی را) امر به عفو می‌کردند.» (ابوداود، ۴۲۰ ق، ص ۱۶۹/۴) و نیز بنا بر روایت پیامبر (ص) که فرمودند: اِشْفَعُوا إِلَيَّ وَ يَقْضِي اللَّهُ عَلَي لِسَانِ نَبِيِّهِ مَا يَشَاءُ «نزد من شفاعت کنید و خدا بدان چه می‌خواهد بر زبان پیامبرش حکم می‌کند.» (البصری البغدادی الماوردی، ۱۴۱۰ق، ۳۷۲ و ۳۷۶)^۲

ابن حجر، از علمای اهل سنت در خصوص زمان شفاعت می‌فرماید: «شفاعت تا قبل از رسیدن به حاکم است، و هرگاه به حاکم رسید، بر اوست که آن را اقامه کند.» (ابن حجر، ۱۳۷۹، ۹۵)^۳ علما بر آنند که شفاعت عموماً مستحب است، جز در یک حالت که بعضی از ایشان آن را از

^۱ "أوصيكمَا وَ جميعِ وُلدي وَ أهلي وَ من بَلَغَهُ كتابي بِتَقْوَى الله وَ نَظْمِ أمرِكُمْ وَ صلاحِ ذاتِ بَينِكُمْ"

^۲ همچنین بخاری، در کتاب الادب، باب ۳۶ و ۳۷؛ مسلم، در کتاب البر، باب ۴۴؛ سنن ابو داوود در کتاب الادب، باب ۱۱۷؛ ترمذی در کتاب العلم، باب ۱۴، نسایی در کتاب الزکاة، باب ۶۵ و احمد حنبل در کتاب مسند، ج ۴، صص ۴۰۰ و ۴۰۳.

^۳ به نقل از مقاله نقش میانجیگری در فصل دعاوی و پاسخ دهی به نقض هنجارها نوشته سید محمد حسینی.

عموم استحباب شفاعت استثناء کرده‌اند. (الطحطاوی، ۱۳۳۱ق، ۲۶۷) و آن صورتی است که مجرم معرف به مردم آزاری است و جرم او لغزشو خطایی که اتفاقاً از او سر زده به شمار نمی‌رود. (حسینی، ۱۳۷۸، صص ۲۳-۲۴)^۱

زمخشری در تفسیر آیه ۳۵ نساء^۲ می‌فرماید: «رجلاً مقنناً رضياً يصلح الحكومة العدل و الاصلاح بينهما و انما كان بعث الحكامين من اهلها لأن الاقارب اعرف ببواطن الاحوال و اطلب للصلاح و انما تسكن اليهم نفوس الزوجين و ارادة الصلحة والفرقة و موجبات ذلك و مقتضياته و ما يزويانه عن الاجانب و لا يحبان ان يطلعوا عليه» (زمخشری، ۱۳۹۱، ۲۳۵-۲۳۶) کسی که توان بر راضی و قانع کردن دارد بین آن دو (زن و شوهر) به عدالت قضاوت می‌کند و صلاح را بین آن دو برقرار می‌سازد. همانا فقط دو حکم از طرف خانواده آن دو انتخاب می‌شوند، زیرا اقوام از شرایط موجود اطلاع دارند و بدنبال آشتی دادن آن دو هستند و اینکه زن و شوهر باید اراده همراهی و تقسیم وظیفه و انجام تعهدات و الزامات آن را داشته باشند و آنچه که غیر نباید بدانند و بر آنها اطلاع یابند. ایشان همچنین در تفسیر آیه ۳۵ از سوره نساء "يُوقِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا" در جزء پنجم تفسیر کشاف می‌فرماید: «للزوجين: ای ان قصدا اصلاح ذات البين و كانت نيتهما صحيحة و قلوبهما ناصحة لوجه الله بورك في وساطتهما و اوقع الله بطيب نفسيهما و حسن سعيهما بين الزوجين الوفاق والألفة و القى في نفسيهما المودة» اگر زن و شوهر قصد آشتی با یکدیگر را داشتند و نیتشان صحیح و دل‌هایشان به خاطر خدا نصیحت پذیر بود، در این صورت، میانجیگری آنها مبارک باد، و خداوند به آنها خیرخواهی می‌کند و نیکوست تلاش‌های اصلاح‌کنندگان بین همسران که به توافق و دوستی دست یافته و روحشان به صمیمیت و محبت رسیده است. علت این که در درجه نخست، باید داوران از میان خانواده زن و شوهر برگزیده شوند، این است که نزدیکان مرد و زن از رویدادهای جاری میان آن دو آگاه‌ترند و نیز علاقه آنها به اصلاح به واسطه خویشاوندی از بیگانه بیش‌تر است. افزون بر این، زوجین اسرار دل خود را در نزد

^۱ به نقل از مقاله نقش میانجیگری در فصل دعاوی و پاسخ‌دهی به نقض هنجارها نوشته سید محمد حسینی.

^۲ ر.ک. کتاب العفو عن العقوبة فی الفقه الاسلامی تحت عنوان "الشفاعة فی العفو" دیدگاه‌های اهل سنت در باب شفاعت. *وَأِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَانْبِئُوهُمَا مِنْ أَهْلِهِمْ وَحُكْمًا مِنْ أَهْلِيهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا.* و اگر از جدایی میان آن دو [زن و شوهر] بیم دارید پس داوری از خانواده آن [شوهر] و داوری از خانواده آن [زن] تعیین کنید اگر سر سازگاری دارند، خدا میان آن دو سازگاری خواهد داد. آری خدا دانای آگاه است.

خویشاوند بهتر از بیگانه آشکار می کنند. رازهایی را که آماده نیستند به بیگانه بگویند به خویشاوند ابراز می کنند. (زمخشری، ۱۳۹۱، ۵۲۵)

ایشان همچنین در خصوص آیه ۱۰ سوره حجرات^۱ می فرماید: «هذا تقریر لما الزمه من تولى الاصلاح بين من وقعت بينهم المشاقه من المؤمنین و بیان ان الايمان قد عقد بين اهله من السبب القريب و النسب الاصلق ما إن لم يفضل الاخوة و لم یبرز علیها لم ینقص عنها و لم تیقاصر عن عنایتها.» این گزارشی است از آنچه برای انجام اصلاحات در میان مؤمنانی که مشقت داشته اند، ضروری بوده است، و بیان اینکه ایمان بین خانواده وی به دلایل نزدیک و نزدیکترین نسب برقرار بود؛ به شرط آنکه او برادران را ترجیح ندهد و در برابر آنها ایستادگی نکند و از عنایت و توجه آنها نگاهد. (زمخشری، ۱۳۹۱، ۱۰۳۷-۱۰۳۸)

رازی نیز در تفسیر روح الجنان خود نقل میکند: پیامبر(ص) بر ثواب پا درمیانی و سازش دادن میان مؤمنان سفارشها کرده و اجر و مزد مصلحان را همسان جهادگر در راه خدا شمرده است. (رازی، ۱۳۶۵، ۲۵)

۳- میانجیگری در عدالت کیفری نوین؛ مدل‌های میانجی‌گری

میانجیگری دارای مدل‌های مختلفی است:

الف) میانجیگری کاملاً غیر دولتی: میانجیگری جامعه‌ی یا مدنی، توسط خود افراد جامعه و به صورت خودجوش برای حل اختلافات اهالی محله تشکیل و اجرا می‌شود.

ب) میانجیگری دولتی: در اینجا میانجیگری درون سیستمی و دولتی است و به شخص حقیقی یا حقوقی دیگر واگذار نشده است. مانند آنچه در ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور کیفری) مصوب ۱۳۷۸ آمده است، در اینجا میانجی دولتی است و افراد جامعه دخالت ندارند.

ج) میانجیگری مشارکتی: جامعه مدنی با همکاری دولت به حل و فصل اختلاف می‌پردازند. بدین صورت که دولت امر را به میانجی ارجاع می‌دهد و بر روند رسیدگی نظارت و در پایان، توافق و تصمیم نهایی را تایید می‌نماید. قانون‌گذار در ماده ۸۲ این نوع از میانجیگری را می‌پذیرد و به طرفین در صورت توافق طرفین، مهلتی سه ماهه می‌دهد تا به شخص یا موسسه‌ای رجوع

^۱ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. در حقیقت مؤمنان با هم برادرند پس میان برادرانتان را سازش دهید و از خدا پروا بدارید، امید که مورد رحمت قرار گیرید.

کنند و برای حل و فصل اختلاف و توافق بر سر جبران خسارت اقدام نمایند. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳، ۴۶). در آئین نامه میانجی‌گری در مور کیفری نیز به نقش جامعه محلی در فرایند کیفری به صراحت اشاره شده است.^۱

دادستان به جای صدور کیفرخواست، قرار ارجاع به میانجی‌گری صادر می‌کند و هدف این است که از بار دستگاه قضایی کاسته شود، پرونده از مسیر خارج شود و به یک مسیر دیگر که جنبه مشارکتی دارد هدایت شود. میانجی‌گری بین بزه‌دیده و بزه‌کار اولین و مهم‌ترین و حتی گسترده‌ترین شیوه حل اختلاف بین بزه‌دیده و بزه‌کار در دوره معاصر است، که با پیشینه‌ای کهن و طولانی ریشه در آیین و آداب و رسوم ملی و مذهبی جوامع بشری دارد و تا به امروز در برخی ملل آفریقایی و آسیایی هنوز به شیوه سنتی مجری است. اولین تجربه و برنامه رسمی شکل امروزی میانجی‌گری در سال ۱۹۷۴ در کیچنر اونتاریو^۲ در کشور کانادا - جایی که تمام این برنامه‌ها از آنجا آغاز شد- به وقوع پیوست که در آن به دو جوان بزه‌کار اجازه داده شد که با حضور یک میانجی و بزه‌دیده، طرحی را برای جبران خسارت اموالی که در جریان بزه تخریب شده بودند با توافق یکدیگر که از جمله شرایط تعلیق مراقبتی محسوب می‌شد به اجرا درآورند (لیبرمن^۳، ۲۰۰۷: ۳۸؛ رستمی، ۱۳۸۶: ۱۵۴)

تحقیقات انجام شده پیرامون این برنامه نشان می‌دهد که بیش از ۹۵٪ از جلسات منجر به توافق طرفین شده است. اگر چه توافق حاصل شده مهم است اما آنچه بیش از این حائز اهمیت است گفت‌وگوی بین کنشگران است که بر حمایت از بزه‌دیدگان و بسط و توسعه یکدلی بین بزه‌دیده و بزه‌کار در جهت پیشگیری از رفتارهای مجرمانه در آینده، متمرکز شده است (کیه نینی^۴، ۲۰۱۱: ۱۷۶).

^۱ مطابق با بند ۳ از ماده یک این آئین نامه: مجموعه اقداماتی که طی آن با مدیریت میانجیگر و با حضور بزه‌دیده و متهم و در صورت ضرورت سایر اشخاص موثر در حصول سازش از قبیل اعضای خانواده، دوستان یا همکاران آنان و نیز حسب مورد اعضای جامعه محلی، نهادهای ذی‌ربط رسمی، عمومی و یا مردم‌نهاد، برای حل و فصل اختلاف کیفری با یکدیگر به گفتگو و تبادل نظر پرداخته و در صورت حصول توافق، صورتمجلسی تنظیم و برای مقام قضایی مربوط ارسال می‌شود. همچنین مطابق با بند ۳ - **جامعه محلی**: اشخاص یا نهادهایی که ممکن است به دلیل ارتباط با متهم، بزه‌دیده و یا تاثیرپذیری از جرم و نتایج آن، بتوانند در فرایند پاسخ‌دهی به جرم، مسئولیت‌پذیر کردن متهم و جلب رضایت بزه‌دیده تاثیرگذار باشند.

^۲ Kitchener, Ontario

^۳ Liberman

^۴ Keanini

بزه‌دیدگان از برنامه میانجیگری نسبت به فرآیند رسیدگی در جریان عدالت کیفری رضایت دارند و این به خاطر مشارکت دادن آنها به خصوص در برنامه بزه‌دیده - بزهکار است. این امر موجب این می‌شود که بزه‌دیدگان به اهمیت خود در فرآیند دادرسی پی برده و در پی احقاق حقوق خود باشند. (غلامی، ۱۳۸۲، ۱۸۷) مطالعات در آمریکا بیانگر این است که یک چهارم از بزه‌دیدگان، دلایل شرکت خود را در برنامه این گونه اعلام می‌کردند: ۱- احساس مسئولیت اجتماعی، ۲- نیاز به حمایت و کمک، ۳- کنجکاوی برای این که چرا مرتکب آنها را انتخاب کرده؟ ۴- برای جبران خسارت و عذرخواهی از طرف بزهکار (ومرز و کانتو^۱، ۲۰۰۲: ۸).

میانجیگری بین بزه‌دیده و بزهکار در ماده ۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری تصریح شده است. مطابق با این ماده میانجی‌گری بزه‌دیده مدار و ابتکار پاسخ‌ها - کیفر یا ترمیم - به تصمیم بزه‌دیده بستگی دارد و مقام قضایی صرفاً نقش امداد و اطلاع‌رسانی و حمایت روانی از بزه‌دیده را برعهده دارد. در جرایم تعزیری درجه شش، هفت و هشت که قابل تعلیق هستند و عمدتاً ضمانت اجرایی سبکی دارند، زمینه مشارکت غیرتکمیلی و فعال جامعه مدنی را در تحقق این برنامه مساعد و مطلوب می‌سازد و عدالت کیفری نقش نمادین می‌یابد. در صورتی که بزهکار تعهدات مورد توافق را انجام ندهد یا در صورت تعلیق تعقیب، دستورات خواسته شده از سوی دادستان را انجام ندهد، به درخواست بزه‌دیده قرار تعلیق، لغو، و تعقیب در دادسرا ادامه می‌یابد.

۴- بایسته‌های میانجیگری

در رسیدگی به جرم در چارچوب برنامه میانجیگری که هدف آن پیشگیری از تکرار جرم، تقویت حس مسئولیت‌پذیری بزهکار، رفع تنش بین بزه‌دیده و بزهکار، بازاجتماعی نمودن و جامعه‌پذیری دوباره بزهکار و آشتی و مصالحه با بزه‌دیده و جامعه، ترمیم و جبران خسارات و لطامت و روابط بین افراد است، اصولی ضروری است که عبارتند از:

۴-۱. اختیاری (داوطلبانه) بودن

توافقی بودن میانجی‌گری در ماده ۵ آئین نامه میانجی‌گری در امور کیفری اشاره شده است.^۱ در واقع اختیاری بودن شرکت در میانجی‌گری بنیان و اساس این برنامه است، چندان که ماده ۸۲ ق.ا.د.ک ۱۳۹۲ با ذکر عبارت «... موضوع را با توافق آنان...» بر این امر تأکید نموده است. بنابراین بزه‌دیده می‌تواند ارجاع به میانجی‌گری یا رسیدگی در مرجع قضایی را انتخاب کند.^۲ این ویژگی اساسی میانجی‌گری نه تنها برای آغاز و شرکت در برنامه ضروری است بلکه طرفین اختیار برهم‌زدن توافق را تا زمانی که به پایان نرسیده‌اند، دارند (آلت مئس، ۱۳۸۵، ۱۸۵). در واقع، عدالت ترمیمی زمانی شروع به کار می‌کند که اصل داوطلبانه و اختیاری وجود داشته باشد و بزه‌دیده و بزه‌کار به صورت فعال حضور یابند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳، ۲۰). بنابراین وقتی سخن از شرکت داوطلبانه و اختیاری در یک برنامه از فرآیند عدالت ترمیمی می‌شود، منظور یک مشارکت فعال و واقعی برای رسیدن به یک نتیجه پایدار و بادوام است. (اصول راهنما برای میانجی‌گری مؤثر^۳: ۴) زیرا عدالت ترمیمی ترجیح می‌دهد پاسخ و واکنش به بزه در اولین لحظه ممکن انجام شود و این پاسخ با حداکثر میزان همکاری داوطلبانه و کمترین میزان اعمال فشار صورت گیرد (شیری، ۱۳۸۵، ۲۳۲).

۴-۲. علنی بودن

علنی نبودن جلسه که از ویژگی‌های نظام تفتیشی می‌باشد (آشوری، ۱۳۸۷، ۳۷/۱) در برنامه میانجی‌گری گنجانده نشده است. ماده ۳۵۲ ق.ا.د.ک ۱۳۹۲ اصل را بر علنی بودن جلسه دادرسی قرار داده و در جرائم قابل گذشت در صورت تقاضای طرفین یا یکی از آنها آن را غیر علنی دانسته است. با توجه به این ماده و این که برنامه میانجی‌گری با اختیار و توافق طرفین رسمیت می‌یابد، می‌توان گفت که علنی بودن در واقع به معنی تضمین منافع طرفین در جهت رسیدن به سازش است.

هر چند برخی از نویسندگان معتقدند غیر علنی بودن باعث عدم نظارت عمومی بر جریان رسیدگی شده و از دقت و احساس مسئولیت شخص ثالث می‌کاهد، اما باید گفت که به خاطر همین ویژگی است که طرفین دعوا آن را برمی‌گزینند و تمایلی به افشای اسرار شخصی خود

^۱ ماده ۵ این آئین نامه اشعار می‌دارد: در صورت توافق طرفین اختلاف به معرفی میانجیگر و موافقت میانجیگر مرضی‌الطرفین آنان، میانجی‌گری پس از تایید مقام قضایی با وی خواهد بود. در صورت عدم تعیین میانجیگر توسط طرفین، مقام قضایی می‌تواند رأساً اقدام کند.

^۲ Mediation in the Criminal System: an Improved Model for Justice, p.6.

^۳ Guidance for Effective Mediation.

ندارند. حتی برخی از متخصصان (مصلحی و صادقی، ۱۳۸۳، ۱۴۶) این ویژگی را یکی از عوامل موفقیت برنامه میانجیگری می‌دانند، زیرا ممکن است افشای بزه‌دیدگی موجب لطمه به مقام و جایگاه اجتماعی و موقعیت شغلی بزه دیده گردد. (شیری، ۱۳۸۵، ۲۳۹).

با وجود نکته پیشین، جلسات میانجی‌گری با حضور طرفین تشکیل می‌شود و حتی حضور سایر اشخاص مانند دوستان به تشخیص میانجی‌گر و توافق طرفین، امکان دارد. همین ویژگی

میانجی‌گری سبب می‌شود که مشارکت جامعه مدنی و محلی در فرایند میانجی‌گری سهل شود.^۱

۴-۳. بی‌طرفی^۲

بازتاب این اصل در برابری بزه‌دیده و بزه‌کار نسبت به یکدیگر است. میانجی‌بزه‌دیده و بزه‌کار را برای رسیدن به یک راه‌حل مرضی‌الطرفینی به صورت یکسان و بدون این که نسبت به یک طرف، احساس گناهکاری داشته باشد. از آنجایی که تمایلات گروهی، گاهی افراد را به هنگام قضاوت و داوری به سوی یکی از دو نفر متمایل می‌سازد و بی‌طرفی داوران را نقض می‌کند، قرآن در این باره به مسلمانان هشدار می‌دهد: «قسط و عدل و نفی هر گونه تبعیض را رعایت کنید که خداوند عدالت‌پیشه‌گان را دوست دارد»^۳. (بیستونی، ۱۳۸۸، ۵ / ۱۶۷). ماده ۱۶ آئین‌نامه میانجی‌گری در امور کیفری به اصول میانجی‌گری اشاره کرده که بی‌طرفی یکی از مهم‌ترین آنها قلمداد می‌شود.^۴

۴-۴- اعتبار توافقات

^۱ بر اساس ماده ۱۷ آئین‌نامه میانجی‌گری جلسات میانجیگری با حضور طرفین تشکیل می‌گردد. در صورت توافق شخص بزه‌دیده به حضور متهم در جلسه، متهم شخصاً باید حاضر شود. حضور سایر اشخاص به تشخیص میانجیگر و توافق طرفین با رعایت ماده ۱۹ بالامانع است.

^۲ Impartiality

^۳ آیه ۹ سوره نساء... فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسَطِينَ.

^۴ این ماده اشعار می‌دارد: در فرایند میانجیگری، اصل بر گفتگوی میان طرفین و تلاش آنها برای تبادل نظر و رسیدن به توافق است. میانجیگر وظیفه مدیریت این فرایند و تسهیل آن را بر عهده دارد. میانجیگر باید در کمال بی‌طرفی و در حدود اختیارات قانونی وظایف خود را انجام دهد و نباید هیچ کدام از طرفین را به منظور رسیدن به توافق و امضای آن در معرض تهدید یا اجبار قرار دهد و در مدیریت جلسات میان‌شاک و متهم به ترتیبی عمل نماید که بزه‌دیده مجدداً دچار بزه‌دیدگی نشده و طرفین با رعایت احترام و بدون توسل به تهدید و خشونت با یکدیگر گفتگو کنند.

در صورتی که پرونده کیفری توسط میانجی یا توسط شورای حل اختلاف به روش ترمیمی رسیدگی شود و بین طرفین دعوا توافقاتی صورت گیرد، این توافقات نسبت به آنان و در سیستم عدالت کیفری معتبر خواهد بود. در صورت حصول توافق بین طرفین، اگر شاکی گذشت کند و موضوع از جرائم قابل گذشت باشد، تعقیب موقوف می‌شود. در سایر موارد، اگر شاکی گذشت کند یا خسارت او جبران شود و یا راجع به پرداخت آن توافق حاصل شود و متهم فاقد سابقه محکومیت موثر کیفری باشد، مقام قضائی می‌تواند پس از اخذ موافقت متهم، تعقیب وی را از شش ماه تا دو سال معلق می‌کند.

نکته مهم این است که بر اساس تبصره دوم ماده ۲۴ آئین نامه میانجی‌گری، میانجیگر موظف است مشروح توافق را با ذکر کلیه جزئیات، تعهدات و حقوق آنها به صورت مکتوب و بدون ابهام تنظیم نموده و پس از تفهیم به طرفین به امضای آنان برساند. مطابق بند چ از ماده یک همین آئین نامه این توافق در صورت مجلس سازش نوشته می‌شود.

۴-۵- عدم شفاهی بودن رسیدگی

دادرسی شفاهی از دوره دادرسی اتهامی به یادگار مانده است، این امر را باید از لوازم دادرسی علنی و ترافعی دانست. (خالقی، ۱۳۸۸، ۱۵) در جلسه میانجیگری که علنی است، باید اظهارات بزهکار و بزه‌دیده به شکل کتبی در صورت مجلس نوشته شود. علاوه بر این، لازم است بزه‌دیده و بزهکار با یکدیگر به گفتگو بپردازند و به کمک میانجی، ماجرا را تشریح نظریات خود را مطرح نمایند و دیدگاه‌های طرف مقابل را بشنوند. رویارویی کنشگران می‌تواند ترمیم روابط آسیب‌دیده که هدف اصلی برنامه است را تسهیل نماید. (شرمن و استرانگ^۱، ۲۰۰۷: ۱۳). مطابق با ماده ۲۴ آئین نامه میانجی‌گری در امور کیفری، میانجیگر باید مفاد صورت مجلس میانجیگری را تنظیم و گفتگوهای طرفین را به طور خلاصه منعکس و به امضای آنان برساند. در صورت امتناع هر یک از طرفین، مراتب توسط میانجیگر در صورت مجلس قید می‌شود. همچنین مطابق با تبصره یک همین ماده در گزارش میانجیگر باید وضعیت کلی بزه‌دیده و آثار روانی، جسمانی و مالی جرم نسبت به وی، مراتب ندامت یا عذرخواهی متهم و همچنین تلاش یا عدم تلاش وی جهت جبران آثار جرم و التیام بخشیدن به آلام بزه‌دیده مورد اشاره قرار گیرد.

¹ Sherman & Strong.

۵- میانجیگری به مثابه جلوه‌ای از یک فرایند مردم نهاد

امروزه خیلی از کشورها، مانند فرانسه^۱، با تعدیل سیاست جنایی خود در عرصه آیین دادرسی به سوی اتخاذ برنامه و تدابیر جامعه‌محور در قبال رسیدگی به جرائم خرد متمایل شده‌اند. افزون بر این، امروزه رهیافت‌های عدالت ترمیمی از جمله قضا‌دایی و مشارکت جامعه مدنی و نهادهای غیر رسمی در مقابله با بزهکاری و رسیدگی به آن در سیاست جنایی روبه اصلاح و تعدیل بیشتر سیستم‌های حقوقی مورد استقبال شایانی قرار گرفته است. این امر در کشور ما با تدوین لایحه قانون آیین دادرسی کیفری و تصویب آن در سال ۱۳۹۲ نمود یافت و سیاست‌مداران عرصه قانون‌گذاری کیفری در ماده ۸۲ با الگوبرداری از قوانین برخی کشورهای اروپایی که تا اندازه‌ای همسو با سیاست جنایی کشور ما می‌باشند، برنامه میانجیگری را برای رسیدگی به جرایم تعزیری درجه پایین و حل معضلات مراجعه مستقیم به دادسراها و آسیب‌های متعاقب آن وارد آیین دادرسی نمودند.

تردیدی نیست که این رویه به تدریج بستر اجتناب از مراجعه مستقیم به دادسراها و پذیرش هر چه بهتر و بیشتر جایگزین‌های حل و فصل اختلافات^۲ را فراهم می‌کند.^۳ این تمایل به جایگزینی برنامه‌های جدید، نشان از نیاز جامعه ما به ابزارهای نوین در عرصه سیاست جنایی دارد و از سوی دیگر، توسعه و تحول سیاست جنایی و دگرگونی دکترین حقوقی نسبت به حل و فصل اختلافات را به دنبال دارد. بدین ترتیب ضرورت دارد جایگاه، لوازم و بایسته‌های فراروی حرکت و تحول سیاست جنایی ایران به سوی مشارکتی شدن و پذیرش جایگزین‌های حل و فصل اختلافات از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ مورد بررسی قرار گیرد.

^۱ در فرانسه میانجیگری، اصولاً براساس و در چارچوب اصل مناسب بودن تعقیب کیفری که برای دادسرا در نظر گرفته شده، اعمال می‌شود. در این صورت، دادسرا یا انجام امر میانجیگری را به مرجعی خارج از خود محول می‌کند، یا اینکه خود، اداره و هدایت میانجیگری را به عهده می‌گیرد. بعضی از قضات تحقیق، نیز میانجیگری را در چارچوب اختیاراتی که در زمینه تحقیقات دارند، انجام می‌دهند و در صورت لزوم قرار منع تعقیب صادر می‌نمایند (دلماس مارتی، ۱۳۷۶، ۱۸۵).

^۲ Alternatives Dispute Restorative

^۳ شیوه‌های جایگزین حل اختلاف (ADR)، به راهکارهای خصوصی حل و فصل اختلاف از سوی افراد اطلاق می‌شود. این شیوه‌ها به رغم تنوع و اقسامی که دارند (میانجیگری، سازش و ...)، در یک امر مشترک بوده، و آن، ماهیت شبه‌قضایی یا غیرقضایی و غیردولتی آنهاست و از آنجایی که جایگزین دادرسی دولتی می‌شوند، به شیوه‌های جایگزین حل اختلاف معروف شده‌اند. (توسلی جهرمی، ۱۳۸۱، ۳۶۶ و Law Reform Commission, 2010, 13)

پیرامون سیاست جنایی تعاریف مختلفی از ابتدای تأسیس این رشته از سوی دانشمندان ارائه شده است^۱ لکن آنچه با رویکرد این نوشتار همسو می‌باشد، تعریفی است که استاد دلماس مارتی در تعریف سیاست جنایی بیان داشته‌اند: سیاست جنایی، به عنوان یک فرآیند استراتژیک، به معنای حرکت و تحول از روش‌های سرکوبگر به سوی روش‌های مبتنی بر میانجیگری و جبران خسارت از دولت به کل هیئت اجتماع است و در کنار پاسخ واکنشی، پاسخ پیشگیرانه را نیز دربرمی‌گیرد. حرکت از جرم به سوی پدیده مجرمانه در معنای دربرگیرنده هر گونه رفتار متضمن تخلف از هنجارها است، چه به عنوان جرم و چه به عنوان انحراف. (منصورآبادی و کونانی، ۱۳۸۹، ۱۰) به طور کلی، هر سیاست جنایی هدف‌داری، برای دستیابی به اهداف خود به ابزار پویا و موثری احتیاج دارد که با توجه به ابزار مورد استفاده سیاست جنایی، می‌توانیم آن را به سیاست جنایی تقنینی، سیاست جنایی قضایی و سیاست جنایی مشارکتی تقسیم نماییم.

سیاست جنایی تقنینی با استفاده از ابزار قوانین که شامل قانون اساسی، قوانین کیفری و آیین دادرسی کیفری می‌باشد، سیاست جنایی قضایی با استفاده از ابزارهای قضایی که مقام قضایی بنا بر اختیارات خود می‌تواند از آنها استفاده کند. مانند مجازات‌های جایگزین حبس، نظام نیمه آزادی و ... و سیاست جنایی مشارکتی با استفاده از حمایت و مشارکت اهرم‌های مردمی - علاوه بر استفاده از ابزارهای قانونی و قضایی - سعی در رسیدن به اهداف سیاست جنایی مطلوب را دارند؛ بنابراین، سیاست جنایی مشارکتی به عنوان جدیدترین و مهم‌ترین گرایش سیاست جنایی که از عمر آن بیش از چند دهه نمی‌گذرد و بنا به علل و عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و جرم‌شناختی، به ویژه به دلیل ناکارآمدی ابزارها و تدابیر سیستم عدالت کیفری جهت مقابله با پدیده مجرمانه ظهور کرده است، به بررسی جایگاهی که در سیاست جنایی به جامعه مدنی، بزهکار و بزه‌دیده داده شده است، می‌پردازد. (دلماس مارتی، ۱۳۸۱، ۸۳)

از آنجایی که جرم، نقض ارزش‌های فردی و حقوق اشخاص و جوامع محلی است، در برخی جرائم تعزیری قانون‌گذار افراد جامعه را برای رسیدگی و حل و فصل اختلافات فراخوان و دعوت به مشارکت نموده است. در واقع دولت و افراد جامعه با مشارکت یکدیگر در چارچوب قانون، به جرم واقع شده رسیدگی می‌نمایند. این شیوه یکی از مدل‌های سیاست جنایی به نام مدل مختلط لیبرال یا سوسیال دموکرات است که دولت در کنار جامعه مدنی وجود دارد، لکن حضور جامعه

^۱ - جهت آشنایی بیشتر با تعاریف ارائه شده رجوع کنید به: عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه؛ حسابی، ساره، ۱۳۹۰، سیاست جنایی و تطور مفهومی آن، مجله تعالی حقوق، سال چهارم شماره ۱۵، ص ۱۱۳-۱۳۳.

مدنی فعال‌تر و پررنگ‌تر است و حقوق خود را اعمال می‌کند، که با عنوان سیاست جنایی مشارکتی شناخته می‌شود. (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۹، ۱۴؛ غلامی، ۱۳۹۲، ۱۰۰-۱۰۴) امروزه مشارکت مردم در فرآیند رسیدگی از بدو وقوع جرم تا صدور حکم نهایی در پرتو سیاست جنایی توسعه بیشتری نسبت به گذشته یافته و روند روبه رشدی دارد. میانجیگری کیفری بین بزه‌دیده و بزهکار، رایج‌ترین و پرکاربردترین جلوه عدالت ترمیمی محسوب می‌شود. این شیوه با الهام گرفتن از سابقه تاریخی خود به شکل جدید و سازمان‌دهی شده از اوایل دهه هشتاد قرن بیستم به عنوان شیوه‌ای جدید برای حل و فصل اختلافات و دعاوی کیفری مطرح و نهادینه شده است که عمدتاً طی نشست بین طرفین انجام می‌شود و می‌تواند در طول فرآیند عدالت کیفری در هر زمانی تحت نظارت مقام قضایی اجرا شود.

نتیجه‌گیری

نگاهی به فرامین دینی آشکار می‌سازد که قلمروی احکام حقوقی و کیفری اسلام به عنوان مهمترین منبع حقوق کیفری ایران، مشحون از توصیه به عفو، گذشت، اصلاح ذات‌البین و میانجیگری است به طوری که در وهله اول، در آیات متعدد قرآن کریم بر صلح و سازش میان افراد و در مرحله بعد به تبع آن آیات، در روایات متعددی از پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع)، بر این مهم و تلاش در راستای آشتی و میانجیگری تأکید شده است. همچنین رویکرد حقوق کیفری به صلح، عفو و گذشت، به ویژه در مرحله اجرای مجازات‌هایی که جنبه حق‌الناسی دارد، از تلاش در راستای بهبود و ترمیم روابط بین افراد با استفاده از راههایی غیر از مجازات، به منظور جلوگیری و کاستن از بازتولید خشونت و افزایش حس خصومت حکایت دارد.

میانجیگری امروزی با وجود اشتراکاتی با پیشینه خود، دارای سازمان و تشکیلاتی متفاوت است که با نظارت مقام قضایی اجرا می‌شود و نتیجه آن نیز باید به تأیید مقام قضایی برسد، همچنان که در قانون کشور ما و کشورهای دیگر مانند فرانسه این امر به صراحت بیان شده است. در واقع جامعه مدنی با همکاری مرجع قضایی به حل و فصل اختلاف می‌پردازد. بدین صورت که دادستان پرونده را به میانجی ارجاع می‌دهد و بر روند رسیدگی نظارت و در پایان توافق و تصمیم نهایی را تأیید می‌نماید.

میانجیگری که مبتنی بر ایدئولوژی ترمیم و بازسازی است، به عنوان جلوه‌ای از سیاست جنایی مشارکتی، در جهت کاهش تراکم کار دستگاه قضایی و قضاودایی از پرونده‌های جرایم

درجه پایین، گامی مثبت و ارزنده در جهت پیشگیری، مدیریت و حل و فصل اختلاف است که نیازمند زمینه‌سازی و نهادینه کردن و زیرساخت‌های اجتماعی برای تحقق این سیاست است. در نهایت آنکه، میانجی‌گری در فقه مانند بسیاری از نهادهای مدرن دارای سابقه است. عدم مخالفت شرع و حتی موافقت شرع در میانجی‌گری کیفری در تعزیرات منصوص و غیرمنصوص شرعی، می‌تواند حاکی از وجود ظرفیت‌های بالای فقهی در پذیرفتن نهادهای مدرن در حوزه سیاست‌های جنایی مشارکتی باشد. تطبیق نهاد میانجی‌گری با شرع و نهادهای مدرن جرم‌شناسانه نشانگر، اعتناء به کارآمدی به عنوان یک سیاست جنایی منطقی است. امید است که قانونگذار کیفری در راستای اعتلای این نوع سیاست جنایی منطقی به گسترش آن در سایر جرائم تعزیری مبادرت ورزد. زیرا محدود کردن میانجی‌گری به درجات شش، هفت و هشت از جرائم تعزیری، دلیل منطقی ندارد. حتی محدود کردن میانجی‌گری به حوزه جرائم تعزیری نیز با توجه به اهداف میانجی‌گری در فقه، قابل تامل است و جای نقد دارد.

فهرست منابع

الف) فارسی

- ۱) قرآن کریم.
- ۲) نهج البلاغه.
- ۳) ابو داود، سلیمان بن اشعث. (۱۴۲۰ق). سنن ابی داود، ۴، حدیث شماره ۴۴۹۷، مصر- قاهره: دار الحدیث.
- ۴) آشوری، محمد. (۱۳۸۷ش). آیین دادرسی کیفری. سیزدهم. تهران: سمت.
- ۵) آلت مئس، فرانسواز. " قراردادی کردن حقوق کیفری: افسانه یا واقعیت"، ترجمه رضا فرج‌اللهی، مجله حقوقی دادگستری، (۱۳۸۵ ش)، بهار، ش ۵۴، صص ۱۶۵-۱۸۸.
- ۶) برهانی، محسن؛ زینالی، امیرحمزه. عدالت ترمیمی، تقریرات دوره دکتری، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، (۱۳۸۳ ش)، نیم‌سال نخست ۸۲-۸۳.
- ۷) البصری البغدادی الماوردی، علی بن محمد. (۱۴۱۰ق). الاحکام السلطانیة. بیروت: دارالکتاب العربی.
- ۸) بیستونی، محمد. (۱۳۸۸ ش). لغت شناسی قرآن کریم پیش‌نیاز تفسیر موضوعی. ششم. تهران: بیان جوان.

- ۹) توسلی چهرمی، منوچهر. "نگاهی به شیوه‌های جای‌گزین حل اختلاف (ADR) در مقررات جدید اتاق بازرگانی بین‌المللی"، مجله حقوقی دفتر خدمات، (۱۳۸۱ش)، ش ۲۶ و ۲۷، صص ۳۶۵-۳۸۲.
- ۱۰) حسینی، سید محمد. "نقش میانجیگری در فصل‌دعوی و پاسخ‌دهی به نقض هنجارها"، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، (۱۳۷۸ش)، ش ۴۵، صص ۱-۳۷.
- ۱۱) خالقی، علی. (۱۳۸۸ش). آیین دادرسی کیفری. سوم. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوق شهردانش.
- ۱۲) خوئی، سید ابوالقاسم. (۱۳۹۱ش). مبانی تکمله‌المنهاج. سوم. تهران: انتشارات خرسندی.
- ۱۳) درویشی هویدا، یوسف. "مطالعه‌ای بر میانجی‌گری به عنوان روش دوستانه حل و فصل اختلافات"، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، (۱۳۹۰ش)، دوره ۴۱، شماره ۴، صص ۱۲۱-۱۳۷.
- ۱۴) دلماس مارتی، می‌ری. (۱۳۸۱ش). نظام‌های بزرگ سیاست جنایی. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. اول. تهران: نشر میزان.
- ۱۵) دلماس، مارتی می‌ری. "از حقوق جزا تا سیاست جنایی"، ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجله نامه مفید، (۱۳۷۶ش)، پاییز، ش ۱۱، صص ۱۷۹-۱۹۴.
- ۱۶) رازی، حسین بن علی ابوالفتح. (۱۳۶۵ش). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. مشهد: نشر آستان قدس رضوی.
- ۱۷) رایجیان اصلی، مهرداد. "تحول حقوق جهانی بزه‌دیدگان بر پایه اصل هم‌ترازی حقوق بزه‌دیده و متهم در بستر دادرسی عادلانه"، مجله حقوقی دادگستری، (۱۳۸۵ش)، پاییز و زمستان، ش ۵۶ و ۵۷، صص ۱۳۷-۱۸۵.
- ۱۸) رستمی، ولی. "مشارکت مردم در فرآیند کیفری (بررسی سیاست جنایی کشورهای غربی)"، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، (۱۳۸۶ش)، تابستان، ش ۲، صص ۱۷۳-۱۳۹.
- ۱۹) رضوی، سیدعباس. "اصلاح ذات‌البین در فرهنگ دینی"، مجله حوزه، (۱۳۷۹ش)، بهمن و اسفند، ش ۱۰۱ و ۱۰۲، صص ۳۱۷-۳۵۶.
- ۲۰) رئوفیان، حمید؛ ابراهیمی، شهرام. "تحلیل نهاد میانجی‌گری: بررسی تطبیقی حقوق ایران و فرانسه"، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، (۱۳۹۸ش). دوره ۱۵، شماره ۳۹، صص ۱۰۳-۱۲۲.

۲۱) زمخشری خوارزمی، ابی القاسم جارالله محمودبن عمر. (۱۳۹۱ ش). تفسیر کشف. تهران: نشر ققنوس.

۲۲) زهر، هوارد. (۱۳۸۸ ش). کتاب کوچک عدالت ترمیمی. ترجمه حسین غلامی. دوم. تهران: مجد.

۲۳) ساریخانی، عادل؛ خاقانی اصفهانی مهدی. "نقد عدالت کیفری ترمیمی در گفتمان جرم‌شناسی غربی از منظر سیاست جنایی قرآن کریم"، کاوشی نو در معارف قرآنی، (۱۳۹۱ ش)، بهار و تابستان، ش ۱، صص ۲۷-۵۴.

۲۴) ساقیان، محمدمهدی. (۱۳۹۱ ش). پیشگیری از تکرار جرم از گذر جای‌گزین‌های تعقیب کیفری، رهیافت‌های نوین پیشگیری از جرم. تهران: نشر میزان.

۲۵) شادمان‌فر، محمدرضا؛ توجهی، عبدالعلی. "اصلاح ذات‌البین و عدالت ترمیمی"، فصلنامه مدرس علوم انسانی، (۱۳۸۷ ش)، پاییز، ش ۱۳، صص ۱۹۳-۲۲۲.

۲۶) شیخ طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵ ق). التبیان فی تفسیر القرآن، تهران: دار الاحیاء التراث العربی.

۲۷) شیری، عباس. "پارادایم‌های عدالت کیفری: عدالت سزادهنده و عدالت ترمیمی"، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، (۱۳۸۵ ش)، زمستان، ش ۴، صص ۲۱۳-۲۴۵.

۲۸) طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۶۰ ش). المیزان فی تفسیر القرآن. لبنان: مؤسسه علمی.

۲۹) طبرسی، ابوعلی. (۱۳۳۸ ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. اول. بیروت: دارالمکتبه الحیاه.

۳۰) عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه؛ حسابی، ساره. "سیاست جنایی و تطور مفهومی آن"، مجله تعالی حقوق، (۱۳۹۰ ش)، بهمن و اسفند، ش ۱۵، صص ۱۱۳-۱۳۳.

۳۱) عینائی، محمد بن محمد. (۱۳۸۴ ش). مواظط عددیه. قم: الطلیعه النور.

۳۲) غلامی، علی. "سیاست جنایی اسلام از منظر اندیشمندان غربی و نقد و تحلیل آن"، فصلنامه مطالعات حقوقی دولت اسلامی، (۱۳۹۲ ش)، بهار، ش ۳، صص ۹۵-۱۲۸.

۳۳) فانی، رضا. عدالت ترمیمی، تقریرات جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق (ع)، (۱۳۸۳ ش)، نیمسال دوم ۸۲-۸۳.

۳۴) قناد، فاطمه. سیاست جنایی، تقریرات دوره دکتری، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، (۱۳۷۹ ش)، نیمسال دوم ۷۸-۷۹.

۳۵) گرشاسبی، اصغر. (۱۳۹۷ ش). هنر و فن میانجی‌گری. تهران: نشر مهاجر.

- ۳۶) لیاقت، عبدالعلی. "جایگاه و تبیین شورای حل اختلاف"، نشریه مأوی، (۱۳۸۳ ش)، شماره ۲۹۸ و ۲۹۹ مورخ ۱۴ و ۱۳۸۳/۲/۱۲.
- ۳۷) مصلحی، علی حسین؛ صادقی، محسن. "نگاهی به شیوه‌های جای‌گزین حل و فصل اختلاف (ADR)"، نامه مفید، بهمن و اسفند، ش ۴۶، صص ۱۲۳-۱۵۰.
- ۳۸) مقدّس اردبیلی، احمدین محمد. (۱۳۶۸ ش). *زبدۀ البیان فی أحكام القرآن*. اول. تهران: المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة.
- ۳۹) مکارم شیرازی، ناصر؛ بیستونی، محمد. (۱۳۸۷ ش). *تفسیر جوان (برگرفته از تفسیر نمونه)*. اول. مشهد: به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
- ۴۰) منصورآبادی، عباس؛ کونانی، سلمان. "بستر مجازات‌های جامعه‌مدار؛ با تاکید بر رویکرد سیاست جنایی ایران"، *فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم*، (۱۳۸۹ ش)، تابستان، ش ۱۵، صص ۷-۳۲.
- ۴۱) نجفی ابرندآبادی، علی حسین. *بزه‌دیده‌شناسی، تقریرات جرم‌شناسی دوره کارشناسی*، به کوشش فاطمه قناد، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، نیم‌سال دوم ۷۳-۷۴.
- ۴۲) نیکوئی، سمیه. "الزامات علنی بودن دادرسی کیفری در پرتو دادرسی عادلانه"، *مجله حقوقی دادگستری*، (۱۳۸۵ ش)، پاییز و زمستان، ش ۵۶ و ۵۷، صص ۲۱۹-۲۴۰.
- ۴۳) هاشم بیکی، حمید. (۱۳۹۰ ش). *دانشنامه جرم‌شناسی*. دوم. تهران: کتابخانه گنج دانش.
- ۴۴) هرز، دوت ج. "میانجیگری بین مرتکب و بزه‌دیده: مدل "دی واگ" در کولونی آلمان"، مترجم: حسن کاشفی اسماعیل زاده. *مجله قضایی و حقوقی دادگستری*، (۱۳۸۲ ش)، ش ۴۲، صص ۸۷-۱۰۴.

(ب) لاتین

- 45- Boskey, James, 2010, *Mediation as Practiced in Criminal Law: The Present, the Pitfalls, and the Potential*, Flora Go Harvard Law School. Class of 2012.
- 46- Brookes, Derek; MC Donough, Ian, 2006, *The Differences between Mediation and Restorative Justice/Practice*.
- 47- *Guidance for Effective Mediation*, 2012, Design and layout by Rick Jones, Studio Exile, Printed at the United Nations, New York.
- 48- Keanini, Lyle, 2011, *ADR in Hawai'i Courts: The Role of Restorative Justice Mediators*, *Asian-Pacific Law & Policy Journal*.

- 49- Liebmann, Marian, 2007, Restorative Justice: How It Works, First published, London: by Jessica Kingsley Publishers.
- 50- Law Reform Commission (LRC), 2010, report Alternative Dispute Resolution: Mediation and Conciliation, First Published.
- 51- Mediation in the Criminal System: an Improved Model for Justice, 16 Pages, Professor Madigan, Final paper spring 2005, Shaneela khan.
- 52- OMA Core Principles of Mediation of Practice – Draft, 2003, Oregon Mediation Association Core Principles of Mediation Practice.
- 53- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2006, Handbook on restorative Justice programmes, Criminal Justice Handbook Series, New York; United Nations publication.
- 54- W.Sherman, Lawrence; Strang Heather, 2007, restorative justice: the evidence, Jerry Lee Program of Randomized Trials in Restorative Justice, Published by the Smith Institute.
- 55- Wemmers, Jo-Anne & Canuto, Marisa, 2002, Victims' Experiences with, Expetations and Perceptions of Restorative Justice: A Critical Review of the Literature, International Centre for Comparative Criminology Université de Montréal.